

AZERBAIJAN'DA DEVLET VE DİN İLİŞKİLERİ STATE AND RELIGION RELATIONSHIPS IN AZERBAIJAN

Elnur AZİMLİ*

Öz

Azerbaycan'da devlet ve din ilişkileri başlıklı bu çalışmada öncelikle, Azerbaycan arazilerinde tarihen yayılmış farklı dinler hakkında bilgi verilmiş, daha sonra ise İslam dinin yayılması ve Azerbaycan halkının oluşumundaki rolüne vurgu yapılmıştır. Dinlerin bu coğrafyada geçtiği tarihi merhalelere kısaca değinilerek, modern dönemdeki dini manzara gösterilmiştir.

Hali hazırda Azerbaycan laik devlettir ve dinle ilişkilerini laiklik prensiplerine göre sürdürmektedir. Nüfusun büyük çoğunluğu farklı mezheplere bağlı olan Müslümanlardan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra, Azerbaycan'da az da olsa Hristiyanlığın ve Yahudiliğin farklı mezhepleri ve bazı yeni dini hareketler de bulunmaktadır. Devlet resmi kayıt altına alınmış tüm dini gruplar arasında çoğunluk, azınlık, tarihi ve yeni olması bakımından bir fark gözetmeden hepsine eşit muamele etmekte ve finansal destek ayırmaktadır.

Bu çalışmamızda Azerbaycan Cumhuriyeti anayasasının din özgürlüğü hakkındaki kanunlarının ilgili maddeleri incelemeye tabi tutulmuş; bireysel dini özgürlük haklarının devlet tarafından korunup korunmaması konusuna değinilmiş ve devletin dinle ilişkilerini düzenleyen resmi kurumlar ve onların faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Din-Devlet İlişkileri, Laiklik, Dini Kurumlar.

Abstract

In this study, under the title state and religious relationships, firstly, the information was given about different religions which were historically propagated in Azerbaijan territories, after that, it was emphasized the spread of Islamic religion and its role in the formation of Azerbaijanian people. By mentioning briefly historical phases which religions got through in this areas, religious views in modern times were exhibited.

Currently, Azerbaijan is secular state and pursues its relationships with religion according to the principles of secularism. The vast majority of the population are muslims which follow different sects. In addition to this, there are at the least followers of different sects of Christianity and Judaism and New Religious Movements in Azerbaijan. The State supports to all officially registered religious groups, indiscriminatingly in point of majority, minority, historical and new behave equally and give financial support.

In this study, religious liberties in the Constitution of Azerbaijan Republic and another appropriate laws were examined. It was mentioned that whether individual religious liberties are preserved by state or not. Information was given about Government agencies which regulate relationships between state and religion, and their activities.

Keywords: Azerbaijan, State-Religion Relationships, Secularism, Religious Institutions.

Giriş

Azerbaycan, tarihi olarak en kadim insanların ve farklı uygarlık ve medeniyetlerin yaşam merkezlerinden biri olmuştur. Aynı zamanda bu coğrafyada farklı etnik mensubiyete bağlı halklar yaşamıştır; bu coğrafi ve ırki zenginliğin yanı sıra çeşitli dünya dinlerine ve onların farklı mezheplerine bağlı insanların da yaşam mekanı olmuştur. Tarih boyunca farklı dinlere ve mezheplere inanan bu insanlar arasında dini zeminde herhangi bir savaşın olduğu bilinmemektedir.

İslam'ın Azerbaycan coğrafyasında 7. asrın ortalarında yayılmasına kadarki zamanda bu arazide az da olsa Yahudilik ve Hristiyanlık yayılmıştır. Halkın çoğu ise ateşe tapınan zerdüştedir. Ama bu dinlerin hiçbirisi hakim dine çevrilememiştir. İslam dini yayıldıktan sonra bu coğrafyada hakim dine çevrilmiş Azerbaycan'daki en büyük etnik grup olan Türkler arasında hızla yayılarak Azerbaycan halkının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Azerbaycan tarihinde zaman zaman İslam dinine bağlı büyük yerli devletler kurulmuştur. Bu devletlere Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi devletleri örnek gösterilebilir.

Hali hazırda yaşadığımız dönemde de Azerbaycan'da farklı din ve mezheplere bağlı vatandaşlar kendi aralarında herhangi ciddi bir sorun yaşamadan birlikte ahenk içerisinde yaşamaktadırlar. Ahalinin çoğunun Müslümanlardan oluşmasına rağmen devlet tüm dinlere hatta yeni dini hareketlere eşit davranmakta, onlar arasında herhangi bir fark gözetmemektedir. Her bir din temsilcisi kanunlar

* Marmara Üniversitesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

çerçevesinde dini cemaatler kurabilmekte, ibadet evleri açabilmekte ve kendi ibadetlerini serbestçe yapabilmektedir.

Bu makalede Azerbaycan'da yaşamakta olan farklı dinler hakkında kısaca bilgi verildikten sonra devletin bu dinlere karşı tutumu ve bu tutumu tanzim eden kanunlar hakkında bilgi verilecektir. Dindarlarla devletin yaşadığı sorunlara işaret edilmeye çalışılacaktır.

Azerbaycan'da Yayılmış Farklı Dinler

Azerbaycan coğrafyasında en kadim zamanlardan itibaren çeşitli çoktanrılı ve putperest dinler yayılmıştır. Bu dinlere animizm, fetişizm, totemizm, şamançılık ve tengriciliği örnek gösterebiliriz. Milattan önce 3. asırdan Azerbaycan'ın güney topraklarında kurulmuş olan Atropatena Devletinde Sasani Devletinin etkisi ile Zerdüştlük dini yayılmaya ve hakim dine dönüşmeye başlamıştır. Azerbaycanın kuzey topraklarında ise miladi 1. asırdan başlayarak Hristiyanlık yayılmaya başlamıştır. Kuzey topraklarında o zaman yaşamakta olan Albanya Devleti Bizans'ın siyasi etkisi ile 313 yılında Hristiyanlığı devlet dini etmek zorunda kaldı.¹

Yahudilerin ilk defa Azerbaycan topraklarına ne zaman geldiği hakkında ise farklı fikirler vardır. Yedinci yüzyılda yaşamış tarihçi Musa Kalankatuklu "Alban tarihi" isimli eserinde Yahudilerin milattan önce 1. yüzyılda Kuzey Azerbaycan topraklarına yani şimdiki Azerbaycan Cumhuriyetinin yerleştiği araziye geldiğini söylemiştir. Lakin diğer araştırmacılar Yahudilerin bu topraklara ilk defa milattan önce 6. yüzyılda Ahemeni İmparatorluğunun kurulmasından sonra geldiğini bildirmektedirler.²

İslamın Azerbaycan'da yayılması ise ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren başlamıştır. Hz. Muhammed 'in (s.a.s) yirmi üç yıllık tebliği sonucunda İslam dini tüm Arap yarımadası topraklarına yayılmıştır. Ondan sonraki Raşidi halifeler döneminde ise (632-661) İslam dini fetihler sonucunda Azerbaycan da dahil olmakla daha büyük coğrafyalara yayılma imkanı elde etmiştir.

Bildiğimiz gibi İslamın yayılmaya başladığı 7. asrın ortalarında Azerbaycan toprakları o zamanın iki büyük devleti olan Sasani ve Bizans imparatorluklarının siyasi etkisi altında idi. Azerbaycan'ın güney topraklarında (şimdiki İran Devletinin kuzey arazileri) kurulmuş yerli devlet olan Atropatena Sasaniler'den, kuzey topraklarındaki (şimdiki Azerbaycan arazileri ve İranın bazı kuzey kısımları) Albanya Devleti ise Bizans'tan siyasi bakımdan aslı idi. Buna göre de Azerbaycan'ın güney topraklarında zerdüştlük, kuzey topraklarında ise Hristiyanlık resmi devlet dinleri olmuştur. Lakin bu dinlerin hiçbiri ahali arasında tamamıyla yayılarak hakim dine çevrilememiştir.

Hz. Ebu Bekr'in (632-634) hilafeti zamanından başlayarak Hz. Ömer (634-644) döneminde daha da artan fetihler sayesinde Sasani İmparatorluğu dağılmaya başladı. 640 yılında hilafetle Sasaniler arasında vuku bulan Nihavend savaşından sonra Sasaniler yenilmiş ve hilafet orduları Hüzafe b. El-Yeman'nın komutasında Azerbaycan topraklarının fethine başlamıştı. Böylece kısa bir zaman içerisinde Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Azerbaycan toprakları Hilafet ordusu tarafından fethedilmiş oldu. Fetihle beraber ahali İslam dinini kabul etmeye başladı. İslam hilafeti fethedilmiş topraklara önceki imparatorluklarla kıyasla daha az vergi koyması, yerli insanlara karşı daha iyi davranması ve tebliğ kasdıyla Müslümanları toplu şekilde yeni fethedilmiş topraklara yerleştirmesi sonucunda Azerbaycan'da İslam dininin yayılması süreci çok uzun sürmedi. Artık 8. asrın evvelerinde İslam, Azerbaycan'ın hakim dini olmuştur.³

İslam aleminde zaman geçtikçe oluşan çeşitli dini mezheplerin demek olur ki hepsi Azerbaycan'da da temsil olunmuştur. Hilafetin parçalanmasından sonra Azerbaycan arazisinde zaman zaman güçlü Müslüman devletler kurulmuştur. İlk başlarda ehli sünnet mezhebi taraftarları daha çoğunluğu elde etmiş ve kurulan devletlerde sünnilik hakim mezhep olmuştur. Lakin 1501 yılında Safevi devletinin kurulması ile Azerbaycan topraklarında şialık hakim mezhep olmuştur. Safevi hükümdarı Şah İsmayıl Hatai (1501-1524) zamanında şia-imamiyelik devletin resmi mezhebi ilan edilmiş, böylece şialık Azerbaycan ve İran'da en çok taraftarı olan mezhebe dönüşmüş ve bu bölgede çok sayıda şia alim yetişmiştir.⁴

1. Azerbaycan Halkının Oluşmasında İslam Dininin Rolü

Her bir halkın oluşmasında önemli olan faktörler vardır. Bunları arazi birliği, dil birliği, medeniyet birliği, din birliği vb. gibi ifade edebiliriz. Din, insanlara inançla beraber aynı zamanda bir hayat tarzı da sunduğu için bir medeniyet formalıdır. Şöyle ki, yalnız aynı ırk ve dili taşımak milletin oluşması için yeterli değildir. Milletin oluşmasında ortak medeniyet yaratan din birliği de çok önemlidir.

¹ Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi, Din, s. 6-8.

http://azerbaijan.az/_GeneralInfo/_TraditionReligion/_traditionReligion_a.html, pdf, (erişim: 17.02.2019).

² Moisey Bekker (2014). Azərbycanın Yəhudi İcmaları. *Azərbaycanda Ənənəvi Din*, s. 260.

³ Elnura Əzizova (2014). İslamin Azərbycana gəlişi və yayılması. *Azərbaycanda Ənənəvi Din*, Bakı, s. 8-30.

⁴ Aqil Şirinov (2014). Azərbycanda Ənənəvi İslami Cərəyanlar. *Azərbaycanda Ənənəvi Din*, Bakı, s. 31-46.

Azerbaycan'da da İslam dininin yayılması ve hakim din olmasıyla birlikte yerli ahali çeşitli dinlerin ve mezheplerin etkisinden kurtulmuş ve kendi İslam medeniyetini oluşturmaya başlamıştır. Ahalisinin büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan yerli devletlerin kurulması ile toprak birliği de sağlanmıştır. Azerbaycanlılar, halkının büyük çoğunluğunun Türk olmasına rağmen tarih boyunca kendilerini daha çok milli kimlikle değil dini kimlikle tanıtmışlardır. Bunu 19. asrın sonu 20. asrın başlarında yaşamış yazarların eserlerinde de görürüz. Bu yazarlardan biri olan Celil Memmedquluzade (1869-1932) "Hatiratım" isimli kitabında 20. asrın başlarında Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasında çıkan savaştan bahsederek "Ermeni-Müslüman savaşları" diye isimlendirmektedir. Yine farklı bir yerde eğitim hakkında konuşurken "Ermeni ve Müslüman kıraathaneleri" ifadesini kullanmaktadır.⁵

Diğer bir Azerbaycanlı musikişinas ve yazar Azerbaycan'ın milli istiklal marşının bestekârı Üzeyir Hacıbeyli (1885-1948), Azerbaycan halkının kimliğini sadece müslüman olarak ifade etmesini milli kimlik açısından sorun olarak görmüş ve bu konuya eserlerinde yer vermiştir:

"Bir Arap'a soruyorsun: sen kimsin?

Diyor: Arap

- Sen hangi dindesin?

- İslam

- Hangi dili konuşuyorsun?

- Arapça

Müslüman olmayan bir Arap'a bu soruları sorsan cevabında der ki: Ben Arap'ım, dinim Hıristiyandır, dilim Arapçadır. Aynı soruları bir Fars'a sorsan der ki: Ben Fars'ım, dinim İslam dinidir, dilim Farsçadır. Rus'a, Ermeniyeye sorsan da onlara uygun cevaplar alırsın. Amma gel ki, bir bizden biri olan Azerbaycanlıya bu soruları sor.

- Sen kimsin? Diyor: Müslümanım

- Hangi millettensin?

- Müslüman milletindenim.

- Hangi dindensin?

- Müslüman dininden.

- Hangi dili konuşuyorsun?

- Müslüman dili.

Lakin bu şahıs kendisi Türk'tür, dini İslam dinidir, dili de Türkçedir. Şurasını anlayan yoktur ki, Müslüman isimli bir millet, Müslüman isimli bir dil yoktur. Müslüman yani İslam dinini kabul etmiş insan demektir."⁶

Azerbaycanlılarda bu özellik muasır dönemimize kadar az da olsa devam etmektedir. Kendisini milli mensubiyeti ile değil dinine uygun olarak Müslüman diye isimlendiren insanlara hâlâ rastlanmaktadır.

2. Modern Dönemde Azerbaycan'da Dini Manzara

Azerbaycan'da yaklaşık 10 milyon nüfusun 96% Müslüman, 3% Hıristiyan, 1% ise Yahudiler, inançsızlar ve bazı yeni dini hareket mensupları olan insanlardır. Azerbaycan'da insanların çoğu sembolik olarak herhangi bir dine bağlılar, hayatlarında dini pratikleri yerine getirenlerin oranı ise çok daha azdır.⁷ Bunun nedeni ise Azerbaycan'ın 71 yıl ateizmin resmen tebliğ olduğu Sovyetler Birliği'nde yaşamış olduğunu gösterebiliriz.

1918 yılının 28 Mayıs'ında kurulmuş ve 23 ay yaşayarak 1920. yılın 28 Nisan'ında Sovyetler tarafından bağımsızlığına son verilen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin çöküşünden sonra bolşevikler Azerbaycan'da tüm dinlere özellikle İslam dinine karşı mübarezeye giriştiler. İlk tedbir olarak 15 Mayıs 1920 yılında dini mahkemelerin kaldırılması hakkında kanun çıkartılmış; aynı zamanda okul ve medreselerde dini inançların öğretilmesi, ibadetlerin ve diğer dini törenlerin yapılması; 1928 yılında ise evlerde bile herhangi dini bir törenin yapılması yasaklanmıştır. Sovyet gizli polis teşkilatları her yerde insanları izliyor ve ibadet edenleri cezalandırdıkları için insanlar mescit ve camilere gitmeye cesaret edemiyordu. 1929 yılından başlayarak bu tazyikler daha da sertleşti. Yüzlerce mescit ve camiler kapatıldı, dağıtıldı yahutta sinema kluplerine ve depolara dönüştürüldü. Hükümetin bu faaliyetlerine karşı çıkan insanları ise "halk

⁵ Celil Məmmədquluzadə (2017). *Xatiratım, Xan neşriyatı*. Bakı, s. 89, 91.

⁶ Üzeyir Hacıbəyli (2005). *Seçilmiş əsərləri*. C. II, Bakı, s. 210.

⁷ CIA raporları. <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/aj.html>, tarih: 06.2018, (erişim: 17.02.2019).

düşmanı” olmakla suçlayarak ölüm hükmüne tabi tutuyor bazen de Sibirya’ya sürgüne gönderiyorlardı. 1936 yılına kadar komünist rejimi, içlerinde çoğu eğitilmiş ve aydın insanlar olan 500.000’den çok Azerbaycan Türk’ünü katletmiştir. Sovyet rejiminin dine ve dindarlara karşı bu sert tutumu ve terörü II. Dünya Harbi’nin sonlarına kadar devam etmiştir.⁸

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması ile Azerbaycan yeniden kendi bağımsızlığına kavuşmuş ve Sovyetler döneminde dine ve geleneklere koyulmuş tüm yasaklar da aradan kalkmıştır. Azerbaycan’da insanlar dine yönelmeye başlamış; cami, mescit ve ibadet mekanlarının sayısı çoğalmaya başlamıştır. Halihazırda Azerbaycan’da devlet kaydına alınmış 909 dini icma var. Bunlardan 877 İslami, 32 si ise gayri-İslami (Hristiyan-21, Yahudi-8, Krişna-1, Bahai-2) icmalardır. Ülke arazisinde toplamda 2250 cami ve mescit vardır; bunlardan 136’ı Bakü şehrinde yerleşmektedir. Bunun yanı sıra ülkede Hristiyanlara ait 14 kilise, Yahudilere ait 7 sinagog faaliyet göstermektedir.⁹ Sovyet döneminde ise Azerbaycan’da sadece 17 mescit faaliyet göstermekteydi.¹⁰

Azerbaycan, farklı dünya dinleri ve onların farklı mezheplerinin temsilcileri olması bakımından dini konuda zengin bir ülkedir. Son zamanlarda Azerbaycan’da dini alanda resmi istatistik yapılmamıştır. Lakin takribi hesaplamalara göre, ülke nüfusunun % 96’ını Müslümanlar teşkil etmektedir. Müslümanların ise yaklaşık % 60-65’i Şia, % 35-40’i ise Sünni mezheplerine mensuptur.¹¹ Şiiler çoğunlukla Bakü etrafındaki köylerde ve ülkenin güneyindeki İran’la sınır bölgelerde yaşamaktadırlar. Sünniler ise ağırlıklı olarak ülkenin orta ve kuzey kısımlarında meskunlaşmışlardır. Bununla birlikte Şiilerin ve Sünnilerin yaşadığı bölgeleri kesin sınırlarla ayırmamız mümkün değildir. Bir çok yerde içiçe yaşarlar. Şiiler esasen Cafer-İsnaaşeri, Sünniler ise ağırlıklı olarak Hanefi ve Şafii mezheplerine bağlıdırlar.¹² Bunun yanı sıra Azerbaycan’da Hristiyanlık ve Yahudiliğin de farklı mezhepleri temsil olunmaktadır.

3. Azerbaycanda Devlet ve Din ilişkileri

Ülkelerin din devlet ilişkilerinde benimsedikleri modeller sistematik değerlendirmelere imkan verebilmek için bazı değişkenler etrafında sınıflandırılmıştır. Anayasa ve yasalarda dine referans yapıp yapılmadığı, yasama ve yargı süreçlerinde dinin rolü, din hizmetlerinde devletin ne derecede rol aldığı, devlet okullarında din eğitime yer olup olmadığı, dini kanunların devletle ilişkisi, dini özgürlüklere yaklaşım ve azınlık hakları gibi başlıklar din devlet ilişkilerini belirleyen temel konulardır. Bu değişkenler çerçevesinde yapılan araştırmalar incelenen devletin ne tür bir din devlet ilişkisi modeline sahip olduğunu ortaya koyar.¹³

Genel olarak baktığımızda Azerbaycan’da din-devlet ilişkileri ve din eğitimi sorunsalının ikiyüzlü tarihini vardır. Ondan öncesi için “din-devlet ilişkisi” kavramını kullanmak pek anlamlı olmamaktadır. Çünkü o zamana kadar net çizgilerle ayrılacak din ve devlet anlayışı göze çarpmamaktadır. Başka şekilde ifade etmek gerekirse bugün olduğu gibi dinin ve devletin sınırları kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış değildir. Bu ayrım esasen Fransız devrimi ve onun doğurduğu ulus devlet anlayışının bir parçasıdır.¹⁴ Azerbaycan’da bu ayrım süreci 19. asrın ilk yıllarında topraklarının bir Hristiyan devlet olan Rusya tarafından işgal edilmesiyle başlamıştır ve günümüze kadar kendisini farklı şekillerde göstermektedir.

Hazırda Azerbaycan laik (dünyevi) devlettir ve bunu anayasasında göstermektedir. Yani devlet kanun ve yasa verirken hiç bir dinden referans almaz ve dini kuralları göz önünde bulundurmaz. Azerbaycan anayasasının 18. maddesi şöyledir:

- I. Azerbaycan Cumhuriyeti’nde din devletten ayrıdır. Bütün dini itikatlar kanun karşısında eşittir.
- II. İnsan layakatini aşağılayan ve insanlık prensiplerine aykırı olan dinlerin (dini cereyanların) yayılması ve tebliği yasaktır.
- III. Devlet eğitim sistemi dünyevi karakter taşımaktadır.¹⁵

Anayasadan da gördüğümüz gibi Azerbaycan’da devlet mensublarının sayına ve tarihiliğine bakmaksızın tüm dinlerle aynı eşit münasebet kurmaktadır. Mesela; komşu devletler olan Rusya’da Rus

⁸ Elsevər Səmədov (2009). *Azərbaycanda Din-Dövlət Münasibətləri və Dini Təhsilin Formalaşması*. Bakı, s. 33-41.

⁹ <http://www.dqdk.gov.az/az/view/pages/284> (erişim: 17.02.2019) Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi’nin resmi sitesi.

¹⁰ Gündüz İsmayilov (2006). *Azərbaycanda Dini Məsələ*. Bakı, s. 82.

¹¹ Gündüz İsmayilov (2006). *Azərbaycanda Dini Məsələ*. Bakı, s. 159.

¹² Kövsər Tağıyev (2013). Siyasi Tarih Bağlamında Azerbaycan’da Din Eğitiminin Gelişimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Güz, C. 6, S. 28, s. 382.

¹³ H. Şule Albayrak (2018). *ABD’de din-devlet ilişkileri*. İstanbul, s. 71-72.

¹⁴ Kövsər Tağıyev (2013). Siyasi Tarih Bağlamında Azerbaycan’da Din Eğitiminin Gelişimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Güz, C. 6, S. 28, s. 382.

¹⁵ *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası madde 18*. <http://www.e-qanun.az/framework/897> (erişim: 17.02.2019).

Pravoslav Kilisesinin, Gürcistan'da Gürcü-Pravoslav Kilisesi'nin Ermenistan'da ise Ermeni Grigoryan Kilisesinin devlet tarafından desteklendiği ve özel imtiyazları olduğu halde Azerbaycan'da durum farklıdır. Şöyle ki, ülke nüfusunun % 96'ını oluşturan Müslümanların dini-idari merkezi konumunda olan ve iki asıra yakın tarihi olan Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi (Kafkasya Müslümanları İdaresi) ile 50 kişilik Krişna şüuru dini icması arasında hukuk bakımından her hangi bir fark ve üstünlük yoktur.¹⁶

Laik devlette din özgürlüğü, herhangi bir dine tapınma ve onun ibadetlerini yerine getirme hürriyeti verdiği gibi her hangi bir dine inanmama ve onun ibadetlerini yerine getirmeme özgürlüğü de vermektedir.¹⁷ Azerbaycan'da da anayasaya uygun olarak, insanlık değerlerini ve onurunu aşağılayan din ve cereyanlar istisna olmakla diğer tüm inançların yayılması ve propogandasının yapılması serbesttir. Bu kurallar anayasanın 48. maddesinde "vicdan azadlığı" başlığı ile yer almaktadır.¹⁸

I. Her kesin vicdan özgürlüğü vardır.

II. Her kesin dine münasebetini özgür olarak belirlemek, her hangi bir dine tekbaşına veya başkaları ile birlikte itikad etmek, yahut hiç bir dine itikad etmemek, dine münasebeti ile ilgili akidesini ifade etmek ve yaymak hukuku vardır.

III. Dini törenlerin yapılması toplumsal kuralları ihlal etmiyorsa veya toplumsal ahlaka aykırı değilse, serbesttir.

IV. Dini itikad ve akide her hangi bir hukuk ihlaline beraat kazandırmaz.

V. Hiç kimse kendi itikad ve akidesini ifade etmeye, dini törenleri yerine getirmeye, veya dini törenlere katılmaya mecbur edilemez.

Azerbaycan'da devlet okullarında din eğitimi verilmemektedir. Ama kanuna göre dinler hakkında genel bilgi veren dersler eğitime dahil edilebilir. Dini kurumlar tarafından gençlerin ve yaşlıların kutsal kitapları öğrenme kursları kanunlar çerçevesinde dini merkez ve idarelerin izni ile kurulabilir.¹⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İslam dini kurumlarının dini merkezi Kafkasya Müslümanları İdaresi'dir.²⁰

Azerbaycan'da laiklik prensibi esas alınarak din adamlarına devlet tarafından maaş verilmemektedir. Lakin komşu devletlerde ve en laik ve din karşıtı gibi tanınan devletlerde bile devlet çoğu kez din adamlarına maaş ödemekte, dini kurumlara destek vermekte, dini kurumlara ait mülkleri vergiden muaf tutmaktadır. 2005 Eurobarometer araştırmasına göre Danimarkalıların sadece %34'ü, Finlandiya'da ise nüfusun %41'i Tanrı'nın varlığına inanmaktadır. Ancak her iki ülkede din adamlarının maaşları devlet tarafından ödenir. Halkın sadece %34'ünün Tanrıya inandığı Fransa'da ise her ne kadar devlet, din adamlarının maaşlarını ödemesi de dini hayır kurumlarına doğrudan destek verir.²¹ Azerbaycan'da ise her sene İslami ve gayri-İslami olmasına bakmaksızın tüm resmi olarak devlet kaydına alınmış dini kurumlara devlet bütçesinden para yardımı ayrılmaktadır.²² 2018 yılından itibaren ise devlete bağlı Manevi Değerlerin Tebliği Fondu isimli teşkilat din hizmetlerinde çalışan 1000'den çok elemana anlaşma dahilinde on aylık maaş gibi para yardımı yapmaya başlamıştır.²³

Azerbaycan'da dini tebligatı ve her hangi bir propogandayı yalnız Azerbaycan vatandaşı olan kişiler yapabilir. Önceleri Azerbaycan vatandaşı olmayan yabancı şahıslar tarafından dini tebligatın yürütülmesine hak tanınmakta iken, 1996'dan sonra bazı yabancı dini teşkilatların asıl amaçlarından sapmaları, devlet aleyhine olan bir niyetlerinin olduğunun basına yansımaları ve bu durumun devlet tarafından hoş karşılanmaması sonucunda söz konusu faaliyetleri yasaklanmış ve daha sonra bu gibi durumların önüne geçmek için önlem alınmıştır.²⁴ Yabancı bir ülkeden yapılabilecek dini etkinin karşısını almak amacıyla bu kanuna farklı zamanlarda ihtiyaca göre değişiklikler edilmiştir. En son ise 16 Mayıs 2017 tarihinde dini itikad özgürlüğü hakkındaki kanuna yapılmış bazı ilaveler şu şekildedir: "Dini merkez tarafından davet edilmiş din adamları istisna olmakla, yabancılar ve vatandaşlığı bulunmayan şahıslar tarafından dini tebligat yapılması yasaktır."²⁵ Bunun yanısıra dini itikad özgürlüğü hakkında kanuna yapılmış diğer ilaveler sadece İslam dinini kapsaması biraz düşündürücüdür. "İslam dinine ait ayin ve törenlerin yapılması yalnız

¹⁶ Gündüz İsmayilov (2016). *Azərbaycanda Dini Məsələ. Bakı*, s. 274.

¹⁷ Kamil Kaya (1998). *Türkiye'de Din-Devlet ve Diyanet İşleri Başkanlığı*. İstanbul, s. 66-67.

¹⁸ *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası*'sı madde 48. <http://www.e-qanun.az/framework/897>. (erişim: 17.02.2019)

¹⁹ *Dini İtikad Özgürlüğü Hakkında Kanun Madde 6*. <http://www.e-qanun.az/framework/7649>. (erişim: 17.02.2019)

²⁰ *Dini İtikad Özgürlüğü Hakkında Kanun Madde 9*. <http://www.e-qanun.az/framework/7649>. (erişim: 17.02.2019)

²¹ H. Şule Albayrak (2018). *ABD'de din-devlet ilişkileri*. İstanbul, s. 82.

²² https://azertag.az/xeber/Azərbaycanda_dini_qurumlara_maliyye_yardimi_gosterilmesi_haqqında_Azərbaycan_Respublikası_Prezidentinin_Serencami-1171509, haber yayın tarihi: 11.06.2018, (erişim: 17.02.2019).

²³ <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-43960695>, haber yayın tarihi: 02.05.2018, (erişim: 17.02.2019).

²⁴ Cengiz Mürselov (2015/1). Bağimsizlikten Sonra Azerbaycan'da Dinin Hukuki Çerçevesi ve Teşkilat Yapısı. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 11, s. 134.

²⁵ *Dini İtikad Özgürlüğü Hakkında Kanun Madde 1*. <http://www.e-qanun.az/framework/7649>, (erişim: 17.02.2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin vatandaşları tarafından uygulanabilir. Yurtdışında dini eğitim almış Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları Kafkasya Müslümanları İdaresi ve uygun icra organları izni alındıktan sonra dini ayin ve töreni yapabilir."²⁶ Bu kanunun sadece İslam dini törenlerini kapsaması adalet prensiplerine uygun düşmemektedir. Çünkü, Azerbaycan'da diğer dinler de temsil olunmakta ve hepsi kanun karşısında eşittir. Devlet; laiklik kurallarına uygun olarak hiç bir dinin tarafını tutmadığı ve her hangi bir dine üstünlük ve imtiyaz tanımadığı gibi, kanun koyarken de eşitlik prensiplerini göz önünde bulundurarak genele hitap eden kanunlar koymalıdır.

Azerbaycan'da devletle müslümanları karşı karşı getiren başka bir durum ise kimlik ve pasaportlarda hicaplı ve başörtülü fotoğraflara izin verilmemesidir. Aslında Azerbaycan'da ne anayasa ne de herhangi bir kanun başörtülü fotoğrafı yasaklamamaktadır. Bu insanın kendini ifade etme şeklidir. Eğer giyim şekli herhangi bir hukuku ihlal etmiyorsa o zaman fotoğrafta vatandaşın kıyafetini kısıtlamak da yasaktır. Genel olarak nasıl giyinmeli olduğunu şahıs kendisi belirler ve kimse de buna karışamaz. Diğer taraftan hicapla fotoğrafa izin verilmemesi anayasadaki vicdan özgürlüğü ile de uzlaşmamaktadır. Fakat Azerbaycan'da İç İşleri Bakanlığı anayasaya veya bu konudaki bir kanuna dayanmadan böyle bir kısıtlama getirmekte vatandaşların haklarını ihlal etmektedir.²⁷ Bunun yanısıra 7 şubat 2012 tarihinde Cumhurbaşkanı Azerbaycan'daki kimlik fotoğrafların Uluslararası Sivil Aviasya Örgütü'nün (ICAO) taleplerine uygun olması hakkında ferman vermiştir. Bu örgütün taleplerinde ise evraklarda dini adetler, tıbbi gösterişler ve medeni geleneklerle ilgili fotoğrafların kullanılmasına izin verilmektedir. Hatta izin verilen fotoğraflara hicaplı fotoğrafları da örnek göstermektedirler. Diğer taraftan kendisini laik diye tanımlayan ABD, Kanada, çeşitli Avrupa devletleri, Azerbaycan'a komşu olan Rusya ve Gürcistan vb. birçok devlet pasaport ve kimlikler için hicaplı fotoğrafların kullanılmasına hiç bir yasak koymamaktadır.²⁸ Nüfusunun %96'ı Müslüman olan Azerbaycan'da ise bu yasak esassız şekilde uygulanmaktadır.

4. Azerbaycan'da Dini Kurum ve İcmalar

Azerbaycan'da her din mensupları kanunlar çerçevesinde icma ve dernekler kurabilir ve birlikte faaliyet yapabilirler. Dini icmalar camiler, mescitler, ziyaretgah ve diğer toplu ibadet yerlerinin yasal faaliyete açılması için zorunlu olarak kurulması gereken dini kurumlardır. Dini icma oluşturmadan hiçbir cami faaliyet gösteremez. Dini İtikat Özgürlüğü Hakkında Kanun'da, 2016 yılında yapılan son düzenlemeye göre dini icma, ibadet yerinin açıldığı bölgede nüfus kaydında bulunan en az 50 kişinin bir araya gelmesiyle kurulabilir. Bu zamana kadar ise dini icmanın oluşturulması için 10 kişi yeterli görülmekteydi. Dini icmanın üyeleri kendi aralarında bir kişiyi başkan seçmektedirler. Dini icma başkanı devlet kurumlarıyla karşılıklı ilişkilerde icmayı temsil etmektedir. Dini kurumların resmi kayıt altına alınması süreci, İslam dinine ait olan kurumlar için iki aşamalıdır. İlgili dini kurum tüm şartları sağladıktan sonra önce Kafkasya Müslümanları İdaresi'ne başvurmaktadır. Dini İdare, ilgili dini kurumun başvurusunu uygun gördükten sonra, icmanın resmiyeti din-devlet ilişkilerini yürüten resmi organ Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi tarafından onaylanmaktadır. İslami olmayan dini kurumların ise resmi kayıtlarını yaptırmak için Devlet Komitesi'ne başvurmaları gerekmektedir.²⁹

Dini icmalar faaliyeti devletçilik prensiplerine aykırı değilse ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin din devlet münasebetlerini belirleyen kanunlara uygun faaliyet gösterirse, devlet dini icmaların iç meselelerine karışamaz. Dini icmalarla devlet arasındaki münasabetleri belirleyen kurallar "Dini itikat özgürlüğü" hakkındaki kanunun 5. maddesinde gösterilmektedir:

"Azerbaycan Cumhuriyeti'nde din ve dini kurumlar devletten ayırılır.

Devlet kendine ait olan her hangi bir işin yerine getirilmesini dini kurumlara havale etmez ve onların işine karışmaz.

Bütün dinler ve dini kurumlar kanun karşısında beraberdir. Hiç bir din ve dini kurum hakkında diğerlerine nisbeten her hangi bir üstünlük veya sınırlama yapılamaz.

Dini kurumlar sosyal hayata katılmak, aynı zamanda sivil kuruluşlarla birlikte kitle iletişim araçlarını kullanmak hukukuna sahiptirler

Dini kurumlar siyasi partilerin faaliyetinde iştirak etmez ve onlara mali yardım yapamazlar.

²⁶ Dini İtikat Özgürlüğü Hakkında Kanun Madde 21. <http://www.e-qanun.az/framework/7649>, (erişim: 17.02.2019).

²⁷ <http://www.islamazeri.com/yazdir/yeni-biometrik-pasporta-hicabla-sekil-qebul-edilecekmi--25527.html> haber yayın tarihi: 02.07.2018, (erişim: 17.02.2019).

²⁸ http://musavat.com/news/yeni-qanun-sexsiyyet-vesiqesinde-hicabli-sekle-icaze-verir_118214.html haber yayın tarihi: 19.02.2012, (erişim: 17.02.2019).

²⁹ Asaf Ganbarov (2017). Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'da Din-Devlet İlişkileri. *KTÜİFD*, C. 4, S. 1, s. 112.

Din adamları devlet organlarına seçildikte veya tayin edildikte, onların din adamı gibi faaliyeti vazifede olduğu sürece durdurulur"³⁰

Burada konumuzla ilgili dikkat çeken husus din adamının dini faaliyetle meşgul olduğu sürece devlet vazifelerinde görev yapamamasıdır. Anayasanın 56. maddesinde bu gruba dahil olan şahısların seçilme hukukunun kısıtlanacağı gösterilmiştir. Ayrıca bu kural Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Seçki Mecellesi'nde (Seçim hakkında kanun) de gösterilmiştir. Bu yasaya göre "Din adamları (profesyonel dini faaliyetle uğraştığı sürece) Cumhurbaşkanlığı, milletvekilliği ve belediye seçimlerinde aday olamazlar."³¹

Şimdi ise devlet yasalarına göre profesyonel dini faaliyetin ne olduğu ve din adamının nasıl tanımlandığına bakalım:

"Profesyonel dini faaliyet dini terbiyeye ve dini eğitime, dindarların dini ihtiyacının giderilmesine, dinlerin yayılmasına, dini ayinlerin yapılmasına, vaazların (hutbelerin) okunmasına, dini kurumların yönetim ve idare olunmasına yönelik faaliyettir.

Din adamı profesyonel dini faaliyetle uğraşan âli veya orta din eğitilmiş kişidir."³²

4.1. Dini Kurumlarla İlgili Devlet Komitesi ve faaliyeti

Devletin dini kurumlarla politikasını gerçekleştirmek ve dinle devlet ilişkilerini kontrol amacıyla 21 Haziran 2001 tarihinde Cumhurbaşkanı kararı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi kurulmuştur. Dini komitenin karşısına anayasadaki dini özgürlüklerin uygulanması için uygun koşulların sağlanması, dini faaliyet sahasında devlet siyasetinin gerçekleştirilmesi, dini kurumlarla bağlı yasaların tatbik olunması, uygun icra organları dini kurumlarla bağlı faaliyetinin düzenlenmesi vb. gibi vazifeler konulmuştur. Cumhurbaşkanınının 10 Ekim 2017 tarihli fermanıyla manevi değerlerin korunması ve inkişafı aynı zamanda bu sahaya devlet desteğinin güçlendirilmesini temin etmek kasdıyla Dini Komite'ye bağlı olan Manevi Değerlerin Tebliği Fondu oluşturulmuştur. Bundan başka Cumhurbaşkanınının 9 Şubat 2018 tarihli fermanı ile, dini faaliyet sahasında yüksek ihtisaslı elemanların yetiştirilmesi amacıyla Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü açılmıştır.³³

Komite'nin faaliyetini sedr denilen Komite başkanı idare etmektedir. Komite sedri Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilir ve Komite'ye ait işlerin icrası konusunda mesuliyet taşır. Sedrin yardımcıları da Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilmektedir. Dini Komite'nin faaliyetine esasen şunlar dahildir:

- I. Dini itikat özgürlüğünün temin edilmesi
- II. Laik devletçilik prensiplerinin korunması
- III. Dini itikatta sınırı aşmanın, dini fanatizmin ve radikalliğin önlenmesi³⁴

Dini Komite Azerbaycan'da faaliyet yapan islami, gayri-islami tüm dini kurumları kontrol etmekte ve onları resmi devlet kayıtlarına almaktadır.

4.2. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi (Kafkasya Müslümanları İdaresi)

19. asrın ilk yarısında Çar Rusyası tüm Kafkasya'yı ele geçirdi. Bölge nüfusunun büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluştuğu için Rusya hükümeti 1823 yılında şeyhülislamlık görevini tesis ederek Tiflis şehrinde Kafkasya Müslümanları Ruhani İdaresini kurdu. Bu tarihten itibaren kurulmuş olan idarenin şeyhülislamı her zaman Azerbaycanlılar olmuştur. Bölgede Şia-Sünni meselesini kabartmak kastıyla çarizm 1832 yılında Sünni ahali için Kafkasya müftülüğü görevini tesis etti. Bu yıllarda dini idarelerde 20 Şia, 16 Sünni kadı görev yapmaktaydı. 1872 yılında ise Kafkasya Müslümanları idaresi yerine Şia ve Sünni ruhani idareleri faaliyete başladı. 28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra Sünni ve Şia ruhani idareleri "meşihat" isimi ile bir idarede birleştirildi. 1920 yılında Azerbaycanı sovyetler istilas ettikten sonra tüm dini kurum ve tesisatlar devlet tarafından kapatıldı. Bu durum II. Dünya Harbi'nin sonlarına kadar devam etti. 1944 yılının Mayıs ayında Bakü şehrinde Zaqafqaziya Müslümanları Ruhani İdaresi yeniden tesis edildi. İdarenin 7 kişiden oluşan idari heyetinin 4'ü Şia, 3'ü Sünni mezhebine mensuptu. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeniden bağımsızlığını

³⁰ Dini İtikat Özgürlüğü Hakkında Kanun Madde 5. <http://www.e-qanun.az/framework/7649>, (erişim: 17.02.2019).

³¹ Azerbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsi maddə 14. <http://www.e-qanun.az/code/17>, (erişim: 17.02.2019).

³² Dini İtikat Özgürlüğü Hakkında Kanun Madde 4-1. <http://www.e-qanun.az/framework/7649>, (erişim: 17.02.2019).

³³ Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi'nin resmi sitesi. <http://www.dqdk.gov.az/az/view/pages/90?menuid=26>, (erişim: 17.02.2019).

³⁴ Elsevər Səmədov (2009). *Azerbaycanda Din-Dövlət Münasibətləri və Dini Təhsilin Formalaşması*. Bakı, s. 63.

kazanmasından sonra da bu idare Kafkasya Müslümanları İdaresi ismiyle faaliyetini devam ettirmiştir. Şeyhülislam görevini 1980 yılından günümüzedek Allahşükür Paşazade sürdürmektedir.³⁵

Kafkasya Müslümanları idaresi'nin görevleri de kanunla belirlenmiştir. Dini itikat özgürlüğü hakkında kanunun 9. maddesine esasen Azerbaycan Cumhuriyetinde İslam dini kurumları kendi tarihi merkezleri olan Kafkasya Müslümanları idaresinde birleşirler. Aynı yasanın 7. maddesine göre Azerbaycan'da faaliyet gösteren İslam dini kurumları bu idareye kendi faaliyetleri hakkında rapor vermelidir. Kanunun 8. maddesine esasen ise ülkede İslam dinine ait ibadet yerlerine rehberlik edecek din hizmetlileri uygun icra organlarına bilgi vermekle Kafkasya Müslümanları İdaresi tarafından tayin edilir.³⁶

4.3. Gayri-İslami dini kurum ve icmalar

Azerbaycan'da İslam'ın yanısıra diğer dinler ve az da olsa onların çeşitli mezhepleri temsil edilmektedir. Kanuna esasen bu din mensupları da dini icmalar kurmada, kendi dinlerini yaymada ve dini faaliyetler yapmakta serbesttirler. Dini İtikat Özgürlüğü Hakkında Kanun'un 8. maddesine uygun olarak gayri-müslim dini icmalarının Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ve yurtdışında faaliyet gösteren dini merkezlere (idarelere) bağlı olmak ve bağlılığını değiştirmek hukuku vardır.³⁷ Azerbaycan'da faaliyetini sürdüren gayri-İslami dini icmalardan en önemli birkaçını gösterelim:

Rus Provaslav dini icması: 19. asrın başlarında Çar Rusyasının Azerbaycan topraklarını istila etmesiyle buraya çok sayıda Provaslav Hıristiyan köçürülmüştür. Rusya bu bölgede konumunu güçlendirmek için 1905 yılında Bakü'de Provaslav dini merkezini kurmuştur. Sovyetler zamanında 1934 yılında bu dini merkezin faaliyeti durdurulmuş, Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra 1998 yılında yeniden resmi faaliyete başlamıştır. Ülkede 200 binden fazla Provaslav vardır ve onların 4'ü Bakü'de 3'ü diğer bölgelerde olmakla 7 ibadet merkezleri bulunmaktadır.³⁸

Roma-Katolik dini icması: Katoliklik Azerbaycan'da 19. asrın ikinci yarısından itibaren Çar Rusyası'nın Katolik askerleri Kafkasya'ya sürgün etmesiyle yayılmaya başlamıştır. 1882 yılında Azerbaycan'da bağımsız Katolik icması kurulmuş ve sonraki yıllarda bir kaç Katolik kilisesi yapılmıştır. Sovyet hakimiyetinin kurulması ile bu icmanın da faaliyeti yasaklanmış ve kiliseleri tahrip edilmiştir. Sovyetler'in çöküşünden ve Azerbaycan yeniden bağımsızlığını kazandıktan sonra 1999 yılında Katolik icması yeniden kurulmuştur. 2001 yılından icma ibadet evlerini kurmaya başlamıştır.³⁹

Yahudi dini icmaları: Azerbaycan'da üç Yahudi dini icması faaliyet göstermektedir. Bunlar Dağ Yahudileri, Avrupa Yahudileri (aşkenazi) ve Gürcü Yahudileri icmalarıdır. Ülkedeki Yahudiler arasında en kadimi ve sayıca en üstün olanı Dağ Yahudileridir. Sayca en az olan Yahudi grubu Gürcü Yahudileridir. Onlar 1997 yılında kendilerine ait sinagog kurabilmişler. 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkedeki yahudi icmaları uluslararası Yahudi teşkilatları ile alakalarını güçlendirmiş, dini okullarını, medeniyet merkezlerini, gazetelerini ve cemaatlerini kurmuşlardır.⁴⁰

Dünyada takriben 110 bin Dağ Yahudisi vardır ki, bunun da 11 binden fazlası Azerbaycan'da yaşamaktadır. Dağ Yahudileri dini icması 2002 yılında resmi olarak devlet kaydına alınmıştır. 2002 yılında resmi devlet kaydına alınan diğer bir Yahudi icması ise Aşkenazilerdir (Avrupa Yahudileri). Onlar esasen 19. asrdan Azerbaycan'a göç etmeye ve Bakü şehrinde yerleşmeye başlamışlar. 1959 yılının nüfus sayımında Bakü'de 30 bine yakın Yahudi yaşıyordu ki, bunun da çoğunu Aşkenaziler oluşturuyordu. Şimdi ise Azerbaycan'da onların kesin sayısı bilinmemekte, bin ile üç bin arasında oldukları söylenmektedir.⁴¹

Sonuç

Azerbaycan en kadim insan meskenlerinden biri olmakla beraber tarihen birçok dinlerin de yayılma mekanı olmuştur. İslam dininin yayılmasına kadar bu dinlerden hiçbiri hakim dine dönüşmemiştir. İlk İslam fethleri ile beraber Azerbaycan ahalisi bu dini kabul etmeye başlamış ve 8. asrın başlarında İslam artık coğrafyanın hakim dini olmuştur. İslam dini Azerbaycan halkının oluşmasında da mühim role maliktir.

Azerbaycan 1920 yılında Sovyet hakimiyetinin kurulması ile dine ve dindarlara karşı takipler başlamış ve ateizm devlet seviyesinde tebliğ edilmeye başlamıştır. Azerbaycan halkı dine bağlılığını gizli ve

³⁵Kafkasya Müslümanları İdaresi resmi sitesi. <http://www.qafqazislam.com/index.php?lang=az&sectionid=100&id=160>, (erişim: 17.02.2019).

³⁶ Dini İtikat Özgürlüğü Hakkında Kanun. <http://www.e-qanun.az/framework/7649>, (erişim: 17.02.2019).

³⁷ Dini İtikat Özgürlüğü Hakkında Kanun, Madde 8. <http://www.e-qanun.az/framework/7649>, (erişim: 17.02.2019).

³⁸ Mefodiy Əfəndiyev (2014). Azərbycanda Rus Provaslav Kilsəsi: Tarix və Müasirlik. *Azərbaycanda Ənənəvi Din*, Bakı, s. 305-318.

³⁹ Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi. *Din*, s. 6.

http://azerbaijan.az/_GeneralInfo/_TraditionReligion/_traditionReligion_a.html pdf (erişim: 17.02.2019).

⁴⁰ Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi. *Din*, s. 5.

http://azerbaijan.az/_GeneralInfo/_TraditionReligion/_traditionReligion_a.html pdf (erişim: 17.02.2019).

⁴¹ Gündüz İsmayilov (2016). *Azərbaycanda Dini Məsələ*, Bakı, s. 75-81.

milli manevi değerler şeklinde koruyabilmiştir. Lakin Sovyet propagandası çok sayıda dinsiz veya dine lakayit nesiller de yetiştirmeyi başarmıştır. Azerbaycan bağımsız olduktan sonra dini özgürlükler verilmiş, lakin hükümetin dinle ilgili uygun bir politika yürütmemesi ve okullarda din derslerine izin vermemesi gibi sebeplerle halktaki dini boşluk yabancı ülkelerin bu sahadaki çalışmaları ile doldurulmaya çalışılmıştır. Bu da bazen İslami ve gayri-İslami radikal, ekstremitist, başka devletlerin çıkarına hizmet eden, devlet ve cemiyet için zararlı olan grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Azerbaycan laik bir devlettir ve dinle ilişkilerini kanunlar çerçevesinde tanzim eder. Nüfusunun neredeyse tamamına yakınınu oluşturan İslam dini ile yeni ortaya çıkmış ve az sayıda taraftarı olan her hangi bir dini hareket arasında fark gözetmemektedir. Bu da yabancı ülkelerden maliyeleşen yeni dini hareket ve misyoner teşkilatlarının faaliyetini kolaylaştırmaktadır. Bunun yanısıra herhangi bir yasaya istinat etmeden kanunsuz bir şekilde kimlik ve pasaportlar için hicaplı fotoğrafların yasaklanması dini hayat yaşayan Müslüman vatandaşları zor duruma sokmaktadır.

Genel olarak baktığımızda Azerbaycan arazisinde farklı din ve mezheplerin yayılmasına rağmen insanlar arasında dini zeminde bir savaş ve anlaşmazlık çıkmamıştır. Bu da Azerbaycan halkının hoşgörüsünü ve farklılıklara bakmaksızın birlikte yaşama medeniyetinin güzel bir örneğini oluşturduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Hafize Şule (2018). *ABD'de Din-Devlet İlişkileri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi, *Din*, pdf, http://azerbaijan.az/_GeneralInfo/_TraditionReligion/_traditionReligion_a.html, PDF.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, <http://www.e-qanun.az/framework/897>.
- Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsi, <http://www.e-qanun.az/code/17>.
- Azertac haber sitesi, https://azertag.az/xeber/Azerbaycanda_dini_qurumlara_maliyye_yardimi_gosterilmesi_haqqinda__Azerbaycan_Respublikasi_Prezi_dentinin_Serencami-1171509.
- BBC haber sitesi, <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-43960695>.
- Bekker, Moisey (2014). *Azərbaycanın Yəhudi İcmaları. Azərbaycanca Ənənəvi Din*.
- Cəlil Məmmədquluzadə (2017). *Xatiratım*. Bakı: Xan neşriyatı.
- CIA The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/aj.html>.
- Dini İtikat Özgürlüğü Hakkında Kanun, <http://www.e-qanun.az/framework/7649>.
- Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi resmi sitesi, <http://www.dqdk.gov.az/az/view/pages/284>.
- Əfəndiyev, Mefodiy (2014). *Azərbaycanda Rus Provaslav Kilsəsi: Tarix və Müasirlik. Azərbaycanca Ənənəvi Din*, Bakı.
- Əzizova, Elnurə (2014). *İslamin Azərbaycanca gəlişi və yayılması. Azərbaycanca Ənənəvi Din*, Bakı.
- Ganbarov, Asaf (2017). *Bağımsızlıktan Sonra Azərbaycan'da Din-Devlet İlişkileri. KTÜİFD, C. 4*.
- Haber sitesi, http://musavat.com/news/yeni-qanun-seksiyyet-vesiqesinde-hicabli-sekle-icaze-verir_118214.html, Haber sitesi.
- Haber sitesi, <http://www.islamazeri.com/yazdir/yeni-biometrik-pasporta-hicabla-sekil-qebul-edilecekmi--25527.html>.
- HACİBƏYLİ, Üzeyir (2005). *Seçilmiş əsərləri*. C. II, Bakı.
- İsmayılov, Gündüz (2016). *Azərbaycanda Dini Məsələ*. Bakı.
- Kafkasya Müslümanları İdaresi resmi sitesi <http://www.qafqazislam.com/index.php?lang=az&sectionid=100&id=160>.
- Kaya, Kamil (1998). *Türkiye'de Din-Devlet ve Diyanet İşleri Başkanlığı*. İstanbul.
- Mürselov, Cengiz (2015). *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'da Dinin Hukuki Çerçevesi ve Teşkilat Yapısı. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 6*.
- Samedov, Elsevər (2009). *Azərbaycanda Din-Dövlət Münasibətləri və Dini Təhsilin Formalaşması*. Bakı.
- Şirinov, Aqıl (2014). *"Azərbaycanda Ənənəvi İslami Cərəyanlar"*, *Azərbaycanda Ənənəvi Din*. Bakı.
- Tağıyev, Kövsər (2013). *Siyasi Tarihi Bağlamında Azerbaycan'da Din Eğitiminin Gelişimi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research, C. 6*.